

4 Opvattingen over kerk en godsdienst¹

4.1 Het prestige van de kerken

De kerken zijn niet meer de gezaghebbende instanties van vroeger. Dat is niet alleen zo in Nederland. Zelfs in uitgesproken godsdienstige landen als de Verenigde Staten, Italië en Oostenrijk is de aanhang voor het idee dat de kerken adequaat reageren op de problemen van de maatschappij en het gezinsleven vrij laag. In 2002 was weliswaar 77% van de Italianen lid van de kerk, maar slechts 48% vond ook dat deze goede oplossingen bood voor gezinsproblemen en 44% had dezelfde mening over de oplossing van sociale problemen. Meer kerkelijke leiding werd onderkend bij morele problemen, hoewel in een land als Oostenrijk met 70% kerkleden slechts het betrekkelijk lage percentage van 38 moreel gezag accepteert. De aanhang voor de stelling dat de kerken oplossingen voor geestelijke of levensbeschouwelijke problemen bieden is nog het hoogst. Dat is zelfs het geval in landen waar men het belang van de kerk sterk relativeert, zoals in Zweden en Denemarken. Het belang van de kerken wordt dus vooral erkend bij hun kernfunctie: het bieden van een levensbeschouwelijk houvast. Als het gaat om keuzen voor het persoonlijk en het maatschappelijk leven is het gezag minder groot.

Bij de mate waarin de kerken in het denken over sociale problemen richtinggevend zouden kunnen zijn, speelt de aard van het probleem een rol. De mensen kennen het standpunt van de kerken gewicht toe in een beperkt aantal gevallen (Dekker et al. 1997: 32-39; Becker en de Wit 2000: 29). In 1996 vond bijvoorbeeld 78% dat de kerken een uitspraak zouden moeten doen over de armoede in de wereld, 63% stelden er prijs op dat de kerken op discriminatie zouden reageren. Het betreft vraagstukken met een sterk morele dimensie, die in nauwe relatie staan tot het evangelie en de naastenliefde. Veel minder ondervraagden stelden prijs op kerkelijke inmenging als de zelfbeschikking van het individu in het geding was. Zo wilde 48% dat de kerken stelling namen met betrekking tot euthanasie.

Nederland onderscheidde zich niet van de omringende landen, zoals Groot-Brittannië, België, Frankrijk en Duitsland (tabel 4.1). Zoals mag worden verwacht, leefde in Nederland het gezag van de kerken sterker onder de kerkleden dan onder de buitenkerkelijken, al is het onder de laatste categorie niet geheel afwezig (tabel 4.2).

Andere onderzoeksresultaten hebben betrekking op het vertrouwen dat mensen in verschillende instituties hebben (Dekker et al. 2004: 17-25). Het is natuurlijk de vraag wat de ondervraagden zich bij het begrip vertrouwen voorstellen. Instituties hebben sterk verschillende functies: het bedrijfsleven doet andere dingen dan de kerken. Of de cijfers over het vertrouwen een zeer nauwkeurige betekenis hebben, valt te betwijfelen. Het is wel aannemelijk dat de onderzoeksresultaten indicatief zijn voor een in het algemeen gunstige of ongunstige houding.

¹ Godsdienstige veranderingen in Nederland, Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie. Jos Becker en Joep de Hart / Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag, september 2006

Tabel 4.1

De kerken hebben een adequaat antwoord op een aantal behoeften en problemen naar land, 1999 (in procenten)

	geestelijke behoeften	morele problemen	problemen van het gezinsleven	sociale problemen
Zweden	57	26	18	17
Denemarken	52	20	15	12
Groot-Brittannië	58	33	30	27
Nederland	49	36	31	37
België	49	33	30	27
Frankrijk	55	36	28	21
Duitsland	56	48	39	32
Oostenrijk	60	38	29	30
Italië	72	62	48	44
Spanje	55	41	37	31
Rusland	74	71	55	25
VS	75	58	61	46

Bron: EVS ('99-'02)

Tabel 4.2

De Nederlandse kerken hebben een adequaat antwoord op een aantal behoeften en problemen naar kerklidmaatschap, 1999 (in procenten)

	allen	buitenkerkelijken	kerkleden
geestelijke behoeften van de mens	49	37	61
morele problemen van mensen	36	21	51
problemen rond het gezinsleven	31	16	47
sociale problemen van het land	37	22	53

Bron: VWS ('99-'02)

In 2004 overwoog zo'n positieve houding in het geval van de kerken niet. Het publiek stelde meer vertrouwen in het onderwijs en in de rechtspraak. In 2004 had 60% vertrouwen in de kerken, terwijl 90% vertrouwen in het onderwijs uitsprak. Alleen het vertrouwen in de regering was lager dan dat in de kerken, althans in 2004. In 1991 en in 1998 vertrouwden de Nederlanders hun regeerders wat meer dan hun priesters en predikanten (tabel 4.3).

Tabel 4.3

Het vertrouwen in een aantal maatschappelijke instituties, 1991-2004 (in procenten)

	1991	1998	2004	totaal vertrouwen 2004
de kerken en religieuze organisaties				
onbeperkt of veel	19	22	17	60
enig	39	39	44	
zeer weinig	26	25	25	
helemaal geen	16	15	15	
het onderwijs				
onbeperkt of veel	49	45	48	90
enig	47	49	42	
zeer weinig	4	5	8	
helemaal geen	1	1	2	
het bedrijfsleven				
onbeperkt of veel	23	24	26	83
enig	59	62	57	
zeer weinig	15	12	14	
helemaal geen	3	2	4	
de rechtspraak				
onbeperkt of veel	39	28	34	73
enig	44	47	38	
zeer weinig	13	20	19	
helemaal geen	4	6	8	
de regering				
onbeperkt of veel	13	20	9	50
enig	57	64	41	
zeer weinig	25	14	34	
helemaal geen	6	2	16	

Bron: SCP (CV'91-'04)

In het project Culturele Veranderingen in Nederland zijn de meningen over verzuilde instellingen lange tijd gevolgd. Omdat steun voor de verzuiling sterk afnam, zijn niet alle reeksen voortgezet. De meningen werden voor het laatst in 1996 volledig onderzocht. In dat jaar vond 20% dat een omroepvereniging een confessionele basis behoorde te hebben, 16% vond dat van een jeugdvereniging, 11% vond dat van een vakvereniging en 4% stond sportverenigingen op confessionele grondslag voor.

Tabel 4.4 geeft de meningen weer over twee belangrijke maatschappelijke sectoren: het onderwijs en de politiek. Ook daar is de steun voor verzuiling sinds 1966 verminderd. In dat jaar zou 55% van alle Nederlanders zijn kinderen naar een confessionele lagere school sturen. In 2002 zou 34% daartoe overgaan. De voorkeur voor openbaar onderwijs bleef ongeveer gelijk. Vooral de mening dat het levensbeschouwelijk karakter van de school niet uitmaakte, kreeg meer aanhang. 'Zo lang het onderwijs maar goed is, is de levensbeschouwing niet zo belangrijk, zeker nu de scholen daar minder werk van maken,' zullen deze ondervraagden hebben gedacht. De steun voor de confessionele politieke partij nam eveneens af, maar deze was in het verleden ook al laag. In 1970 ging het om 22% en in 2002 om 11% van alle Nederlanders. Onder de kerkleden was de steun voor de confessionele politiek evenmin sterk. In 2002 wilde 26% een confessionele partij. De voorkeur voor confessioneel onderwijs heeft zich dus beter weten te handhaven dan die voor confessionele politiek, zowel onder de bevolking als geheel als onder de kerkleden.

Tabel 4.4

De voorkeur voor een confessionele grondslag voor het onderwijs en de politiek onder allen en onder kerkleden, 1966-2002 (in procenten)

	1966	1970	1980	1985	1991	1996	2002
allen							
de lagere school							
openbaar	39	35	36	38	42	36	37
maakt niet uit	6	24	26	26	24	30	29
godsdienstige grondslag	55	41	39	36	34	34	34
een politieke partij							
geen godsdienstige grondslag		79	75	80	79	79	89
godsdienstige grondslag		21	25	20	21	21	11
kerkleden							
de lagere school							
openbaar	17	16	12	15	17	13	16
maakt niet uit	5	25	24	24	21	26	24
godsdienstige grondslag	78	59	64	62	62	61	61
een politieke partij							
geen godsdienstige grondslag		69	60	65	66	63	74
godsdienstige grondslag		31	40	35	34	37	26

Bron: God in Nederland 1966; Progressiviteit en Conservatisme 1970; SCP (CV'75-'04)

4.2 Eerdere conclusies over opvattingen

Volgens het rapport *Secularisatie in de jaren negentig* (Becker en De Wit 2000) nam in die periode de aanhang voor traditionele christelijke leerstellingen enigszins toe. De onderzoekers constateerden deze ontwikkeling bij vijf items, waarvoor toen recente gegevens bekend waren, namelijk het geloof in een leven na de dood, het geloof in hemel en hel, het idee dat de bijbel letterlijk Gods woord is en de opvatting dat het zin heeft om voor zichzelf te bidden.² De stijging van de adhesie was gering, maar zij deed zich voor bij alle onderzochte opvattingen. De verandering kwam het duidelijkst naar voren onder de jongere generatie van kerkleden, geboren in 1960 en later. Er werd geconcludeerd dat een selectie op levensbeschouwelijke orthodoxie verantwoordelijk was voor de verandering.

Als kerkleden twijfelen aan de leer, zullen zij op den duur randkerkelijk worden en de kerk verlaten. De ontkerkelijking was onder de jongste generatie het snelst verlopen. Deze generatie zou dus het meest uit overtuigde gelovigen gaan bestaan, hetgeen in hun opvattingen tot uiting kwam. Er was echter niet alleen selectie in het spel. Onder de buitenkerkelijken van de jongste generatie was namelijk eveneens sprake van toenemende adhesie voor de leerstellingen (Becker en De Wit 2000: 40-51). Het culturele klimaat van de jaren negentig was dus wat gunstiger voor het geloof en voor transcendente opvattingen dan de periode daarvoor.

Met het oog op het cultuurklimaat en het toekomstig karakter van kerkelijk Nederland is het van belang om na te gaan of de ontwikkeling zich heeft doorgezet. Ontstaat er in de geseculariseerde cultuur van Nederland meer ruimte voor religieuze denkbeelden? Zullen kerkleden steeds behoudender worden? Of zal de vrijzinnigheid uiteindelijk doorzetten? Als men de ontwikkeling zonder meer doortrekt, zouden er – schematisch geredeneerd – op den duur kleine, vrijzinnige kerkgenootschappen overblijven. Als de groei naar orthodoxie zich voortzet, zullen eveneens kleine, maar meer orthodox georiënteerde gezindten het beeld gaan bepalen.